

hogy számot vessen eredetével: honnan jött, miből lett. Másik indítéka a hűség és a szeretet ősei és világuk iránt, anélkül hogy hamis ábrándokat táplálna magában e világ jövőjéről. A „jegyzetek, közlések” (ez az alcím) tudatosan vállalt töredékességet sejtetnek; érezzük, lett volna még Bertóknak rekonstruálni-, megeleveníteni-, elbeszélni-, továbbadni-, s talán önmagán tett fájdalmas erőszakkal szakította meg a „vései prózát”, ahogy baráti körben neveztük a régóta tervezett opust. Aki elolvassa az édesanya utolsó betegségéről és haláláról szóló megrendítő lapokat a könyv végén, a dermesztően pontos portrét, az olajjal átítatotat talajon megállt könny metaforáját, megérti, miért szakadt vége az emlékidézésnek. És bízik benne, hogy nem végleg.

Csűrös Miklós

HOGYAN JUTOTTUNK IDE?

*Gerő András: Magyar polgárosodás
Atlantisz, 1993. 434 oldal, 396 Ft*

Gerő András tanulmánykötete tizenöt tanulmányt tartalmaz, az első 1978-ban, az utolsó 1992-ben jelent meg. A közel tizenöt évet átfogó különböző műfajú írásokban megjelenő gondolatsorozatot a már a címben is jelzett idea: a polgárosodás fogja össze.

Az utóbbi évtizedben divattá és szükségessé vált a polgárosodásról beszélni. Gerő érdeklődése talán a szükségességből, de egyértelműen nem a divatból következik; korábban kezdett el a témával foglalkozni. A divat mindig veszélyes a történetíró számára, nagy a csábítás, hogy a múlttól ne csak beszéljünk, hanem azzal érzelmileg is azonosuljunk. A szerző nem esik ebbe a hibába: a múltat múltnak, a jelent jelennek fogja fel, s ez lényeges, hiába van a kijelentésnek „cipőt a cipőboltból” jellege. Gerő írásai a mának éppen annyira szólnak, amennyire történelmi írásnak szólnia kell: azt vizsgálja, hogyan jutottunk el a mához, azaz segítséget nyújt annak megértéséhez, hogy hol is vagyunk. Nem

azonosul a múlttal, s nem is utasítja el; érti, hogy egyikre sincs lehetőségünk: tudomásul kell venni a múltat, eseményeivel, értékrendjeivel, hogy a ma eseményeit és értékrendjét az önismeret teljes páncélzatában kíséreljük meg alakítani.

Kronologikusan a kötet többé-kevésbé felöleli az ún. hosszú XIX. századot: a reformkortól a dualista birodalom végéig. A „kezdek”, azaz a napóleoni korszak hiányáért a két világháború közötti, sőt részben a háború utáni időszakra való kitekintés kárpótolja az olvasót.

Tanulmányorozatról és nem rendszeres (monografikus) feldolgozásról van szó; ezt azért hangsúlyozom, mert ebből következően nem lehet a szerzőnek felhánytorgatni a „hiányokat”, saját érdeklődése és értékrendje határozza meg, hogy mikor miről ír, mi az a téma, amelyhez hozzákapcsolja a magyarországi (és mindenekelőtt a magyar) társadalomról, politikáról, kultúráról kialakított nézeteit.

A vizsgált avagy tárgyalt időszak átalakulás korszaka. Arról természetesen lehet vitatkozni, hogy az adott átalakulás mikor kezdődött s mikor fejeződött (fejeződik) be, ha a történelmi folyamatoknak egyáltalában van kezdetük és végük, és e két fogalom nem pusztán didaktikus segédeszköze a leírásnak és leírónak. Az átalakulás lényegét a különböző történések a különböző korszakokban más és más alapfogalmakra, paradigmákra építetik és építik: hol a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet, hol a modernizáció, hol a polgárosodás kifejezéssel találkozunk. Az egyes paradigmák nem okvetlenül egymást kizárók, de ugyanakkor jelzik, hogy ki mit tart meghatározónak.

Valamennyi elképzelés a világ vagy legalábbis egyre táguló glóbuszunk egészében gondolkodik: feltételezi, hogy mindenütt hasonló jelenségekkel találkozunk. A hasonló és nem azonos kifejezés igen lényeges, mivel tagadhatatlan, hogy az Amerikai Egyesült Államok feudalizmust nem ismert valósága, Afrika gyarmati tapasztalata és az öreg kontinens, az Európa nevű úrhölgy sokszor túlzottan általánosított története nem „azonos”.

A totális megközelítés integratív része a világ egységülésének felfogása, ami nem

pusztán azt jelenti, hogy minden egység (legyen az régió, ország, nemzet avagy individuum) hasonló utat jár be, de azt is, hogy az egyik egység által bejárt út *hat* a másikra, mégpedig a legkülönbözőbb módokon, amelyek között igen lényeges meghatározó a történelmi aktorok fejében és cselekedetében megjelenő példakövetés.

Úgy vélem, a modernizációs paradigma egyik meghatározó momentumja éppen a monolit gondolkodás a fejlett és fejletlen egymáshoz való viszonyítása s az értékeknek ennek megfelelő besorolása. Értéksorrendet említettem, s úgy érzem, hogy a szerző számára a modernizációs elmélet egyik problematikus eleme éppen az értékek túl általános, nem elég konkrét volta. A modernizáció relációs fogalom; mindig a meglévőhöz képest modernizálunk, és általában a meglévő példák lebegnek szemünk előtt. Ezzel szemben a polgárosodás zártabb tartalmi és érték-elemekkel telített fogalom, relatív elemei sokkal kisebbek.

A modernizáció mint kifejezés ugyanakkor egyértelműen tartalmazza az átalakítás tudatos végrehajtását, azt a feltételezést, hogy ahol *ez* van napirenden, ott a történelem nem történik, hanem csinálják. Nyilvánvaló, hogy a tudatos átalakító, formáló cselekvés meghatározó eleme az emberi történelemnek, de ennek kizárólagossá tétele s a példakövetéssel való kizárólagos összekapcsolása a történelem végéhez vezet bennünket.

Gerő, úgy érzem, tudatosan szegül szembe az aktivitást szinte kizárólagossá tevő modernizáció (nem véletlen, hogy a kifejezés nem modernizálódás) fogalommal, s helyette a polgárosodás (és nem polgárosítás) paradigma mellett teszi le a voksát.

Mindezek alapján nem állítom azt, hogy a szerző számára pusztán *egy* polgárosodás van, hogy álláspontja szerint minden emberi közösségnek ugyanazon az úton kell végigmennie, de ezen utak hasonlóságát egyértelműen vallja, s sokszor, éppen a magyarországi történelem sajátosságaiból következően borotvaélen táncol az egy- és többdimenziós modellek között.

Egyértelműen leszögezi: „*Történetileg a polgárosodásnak nincs alternatívája, viszont a polgárosodás – s így a polgár – minőségének igen.*” (11. o.) Ezt a minőséget, a minőség lehetőség-

geit és megvalósulását vizsgálja a kötet szinte valamennyi tanulmánya.

A mátrix, amelybe Gerő András a hosszú évek alatt elkészült tanulmányokat elhelyezi, egyértelműen mutatja ezt. A tartalomjegyzék ugyanis a következő fejezetcímeket tartalmazza.

1. A POLGÁROSÍTÁS ÚTJÁN, 2. POLGÁROSODÁS A SZABADELVÜSÉG ÉS A KONZERVATIVIZMUS METSZÉSPONTJÁN, 3. NEMZETTUDAT ÉS KULTUSZTEREMTÉS.

Gerő a polgár kifejezésnek konkrét tartalmat ad, nem megy bele a történettudományban és általában a társadalomtudományban folyó vitába, hogy ki mit ért polgáron: ő meghatározza fogalmát, és ezt operacionalizálja tanulmányjaiban.

Persze amikor polgárról, polgárosodásról, ne adj isten polgári korszakról beszélünk, az azonos fogalmon belül is különböző (bár nyilvánvalóan összefüggő) dolgokról van szó. Hol jogi keretekről, hol általános társadalmi normákról, hol tényleges társadalmi lehetőségekről és sokszor egyéni magatartásmódookról. Úgy vélem, a szerzőt mindenekelőtt ez utóbbi izgatja, ebből a szempontból vizsgálja az összes többi. Ugyanakkor a polgár, polgárosodás elemzések, még a kulturális objektumok analízisekor is a politikát állítja a középpontba, annak ellenére, hogy tanulmányjaiban, ha jól olvastam, a szokott citoyen szó nem fordul elő. Az állampolgár iránti érdeklődés két szempontból szűkíti a leírást, akár egy monografikus feldolgozással, akár egy összefoglaló cikkel szemben is. A szokott-nál s ízlésem szerint a szükségesnél is kevésbé jelennek meg azok a peremfeltételek, amelyek között a Gerő által leírt és elemzett polgárosodás lejátszódik; az egyénre való koncentrálás és a mélyfúrás jellegű tanulmányírás ezt nem is mindig teszi szükségessé, de a kötet talán egy ilyen esszét is megengedett, sőt megkövetelt volna. A politikára való koncentrálás a polgár fogalom másik szokott elemét nyomja el: szó sincs a piacról. Ez nem is okozna általában problémát, de a piacnak a polgárlétról való lemaradása magának a politikának elemzését is megfosztja egy lényeges elemétől. Gerő sokszor morális megközelítésével szemben (és ez régi vitám a szerzővel) jómagam a polgári politikát is eléggé nem hibáztatható módon mereven piacgaz-

daságnak fogom fel. Ebből következően más-képp értelmezem a dualizmus kori párt- és választási struktúrájának a huszadi század elejére bekövetkező átalakulását. Abban egyetértünk, hogy a probléma összefügg Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchiában való létével, csak míg olvasatom szerint a szerző mindent ebből vezet le, én sokkal nagyobb súlyt fektetnék a Magyarországon belüli hatalmi viszonyokra. Félreértés ne essék, én sem egészen értem (remélem csak még), hogy a politikai piacon miért nem jelentkeztek ezt, azaz a közjogi problémát félretevő árúk (azaz pártok), bár a régi viccek megfelelően magyarul tudom. Alapvetően merev álláspontomból következően a belső peremfeltételek, a társadalmi struktúra polgárosodásának hiányából avagy különlegességeiből kísérelném meg levezetni az okokat, azokat, amiket Gerő, részben túlzottan beleélve magát a kortársak gondolkodásába, pusztán az ország függetlenségének hiányával magyaráz. A szerzővel egyetértve én sem hiszek a Sonderwegben, pontosabban fogalmazva minden út külön út. A honi út sajátosságai Beksics Gusztáv 1879-es gondolatait követem: „Míg Angliában a szabad eszmék terjedésével a demokrácia terjedett, a nemességet mindig inkább absorbeálta a polgárság, addig Magyarországon a szabad eszmék behatása alatt jogi fictio keletkezett. A szabaddá tett egyének és testületek a nemesi jogokban (bár cím nélkül) részesítettek. Nem voltak nemesek, de jogaikra nézve nemeseknek tekintettek. Ez a fictio létezik még jelenleg is. A magyar jogi selfogás nem azt mondja, hogy a nemesi előjogok megszűntek, hanem azt, hogy a jogok az összes népre kiterjesztettek; s így megszűntek kiváltságot képezni.” (Beksics Gusztáv: AZ EGYÉNI SZABADSÁG EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON. Budapest, 1879. 17. o.) Ez természetesen még nem magyarázat, de talán egy lépés a megértés felé, mint ahogy Gerő tanulmányai is ilyen lépések.

A vita, az eltérő értelmezések és magyarázatok soraköztatása a társadalomtudományokban folyik, gondoljunk itt csak a Századvég POLGÁROSODÁS MAGYARORSZÁGON című számára, s remélhetőleg folytatódik is olyan színvonalas írásokkal, mint amilyeneket a MAGYAR POLGÁROSODÁS című kötet tartalmaz.

Szabó Dániel

„A LÉT ÍR”

A hatvanas évek Derridájáról –
a GRAMMATOLÓGIA „fél” magyar fordítása

Jacques Derrida: *Grammatológia I. rész*

Fordította Molnár Miklós

Életünk–Magyar Műhely, 1991. 159 oldal,
200 Ft

„Ézért tehát a világ játékát kell legelőször elgondolnunk: mielőtt megkísérelnénk megérteni a játék összes formáját a világban.”

(GRAMMATOLÓGIA. 84. o.)

1

Nem Hérakleitosz ostáblát játszó gyermek királyának folytonosan változó mindensége, hanem a „transzcendentális jelölt” távollétében megmutatózó világ az, ahonnan a játék paradigmája, az írás őseredeti voltának ideája előtűnik, még pontosabban – s Derrida Rousseau-hoz kapcsolódó „kultúrfilozófiai reflexeit” is szem előtt tartva – mint *szövevény* „lebomlik”. Az, aki a játékot megérti – egyúttal maga is játékos – saját világának jeluniverzumába, nagy és átfogó *textus*ába „szövi bele” a távol lévő „nyomait” éppen úgy, mint a filozofálás egész európai hagyományát a görögségtől kezdve egészen Heideggerig. (Gondoljunk „az idő fonalának” és „a fonal idejének” metaforikus szembeállítására a GRAMMATOLÓGIA lelegején.)

„A világ játéka” és a megszólaló nyelve egyaránt valamiféle *ősrítés* hagyatékában rejlik, amennyiben – miként Derrida állítja: „...az írás állítólagos származatottsága, bármily valóságos és masszív is, csupán egy feltétellel volt lehetséges: hogy az »eredeti« »természetes« nyelv sohasem létezett, sohasem volt intakt, érintetlen az írástól – ...maga is mindig írás volt.” (GRAMMATOLÓGIA. 91. o.) Másfelől pedig „a világ játéka” – a Derridánál központi jelentőségű „ontoteológia” logoszat tekintve is – *nyelvjátékká* alakult át; a játékos pedig a szabályokat valamiféle arkhéként tapasztalja meg, még akkor is, ha nem lép ki a metafizikainak nevezett hagyomány vonzásköréből, sőt mindeközben a játékszabályok fölszámolását szorgalmazza.

Paradox szándék ez, amely elsősorban a